

- советской психологии / Артур Владимирович Петровский. – М., Просвещение 1967. – 367 с.
20. Фельдштейн Д. И. Психологические проблемы формирования нравственных качеств личности в подростковом возрасте / Давид Иосифович Фельдштейн. – Душанбе, 1969. – 97 с.
21. Хелькама К. Развитие ответственности в онтогенезе : материалы советско-финского симпозиума / К. Хелькама // Проблемы психологии личности. – М., 1982. – С. 148–154.
22. Цукерман Г. А. Психология саморазвития: задачи для подростков и их педагогов / Галина Анатольевна Цукерман. – М.: Фирма «Интерпран», 1994. – 156 с.
23. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Даниил Борисович Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).

Summary

In this article the author examines different approaches to periodizing adolescence. He justifies and proves the feasibility of the studying the establishment of environmental responsibility in adolescence. The author examines the psychological characteristics, developments and the tasks of adolescence in the context of responsibility.

Keywords: adolescence, adolescent developments, responsibility, environmental responsibility.

УДК 159.9:316.45

Черкаський А. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ В ПРОЦЕСІ СПІЛЬНОЇ ГРУПОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

У статті проаналізовано основні етапи дослідження соціально-психологічних особливостей спілкування у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці, надано загальну характеристику основним складовим спілкування в соціальній психології. Розроблено практичні рекомендації щодо покращення здатності до взаємодії в процесі спільної групової діяльності.

Ключові слова: взаємодія, групова діяльність, особистість, продуктивність, психологічний клімат, розвиток, спілкування.

Аннотация

В статье проанализированы основные этапы исследования социально-психологических особенностей общения в отечественной и зарубежной психологической науке, представлена общая характеристика основных составляющих общения в социальной психологии. Разработаны практические рекомендации относительно улучшения способности к взаимодействию в процессе совместной групповой деятельности.

Ключевые слова: взаимодействие, групповая деятельность, личность, производительность, психологический климат, развитие, общение.

Актуальність дослідження. Кожна людина має потребу у спілкуванні, налагодженні соціальних контактів. Постає вона як необхідність у нових враженнях, почуттях, знаннях, у бажанні поділитися з кимось своїми переживаннями й думками, обмінятися певною інформацією, налагодити стосунки. Спілкування є невід'ємним аспектом існування людини, важливою передумовою формування її як соціальної істоти, взаємодії з різноманітними спільнотами, а також необхідною умовою існування суспільства. У процесі спілкування відбувається інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія індивідів, досягається єдність і злагодженість їх дій, що зумовлює формування спільних настроїв і поглядів, взаєморозуміння, згуртованості й солідарності. Вони необхідні в колективній діяльності, оскільки становлять культурно-комунікативну основу соціального життя суспільства. У процесі розвитку індивіда потреба у спілкуванні має соціально-вибірковий характер.

Феномен спілкування виявляється в численних взаємозв'язках людей, в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями й навичками, результатами праці тощо. Спілкування є й одним із виявів людської сутності, особистісною формою існування й функціонування суспільних відносин. Воно відображає об'єктивну потребу людей жити в соціумі, об'єднуватись і працювати один з одним. Спільна діяльність не може відбуватися без координації дій, узгодження цілей, обміну думками, формування внутрішнього світу людини, її свідомості, почуттів, знань. А це можливо лише завдяки спілкуванню.

Спілкування охоплює різноманітні взаємозв'язки, міжособистісні взаємини, здійснюється у різних формах і за допомогою різних засобів, які, будучи невід'ємним чинником культури, постійно вдосконалюються, збагачуються.

Розробка загальнопсихологічних теорій спілкування при груповій взаємодії надано у роботах вітчизняних вчених М.М. Бахтина, А.А. Бодальова, А.Б. Добровича, Г.А. Ковальова, М.С. Кагана, М.І. Лісіної, Н.П. Єрастова, Л.А. Петровської, В.В. Рижова, А.У. Хараша, Л.П. Якубинського та закордонних психологів (Е. Берн, Д. Джонджелілл, Т. Харріс, В. Зігерт, Л. Ланг, П. Міцич).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні соціально-психологічних особливостей спілкування в процесі спільної групової діяльності та у розробці практичних рекомендацій щодо покращення здатності до взаємодії в процесі спільної групової діяльності.

Методологічну та теоретичну основу дослідження склали положення загальнопсихологічних теорій спілкування М.М. Бахтина, А.А. Бодальова, Г.А. Ковальова, М.С. Кагана, М.І. Лісіної, Н.П. Єрастова, Л.А. Петровської; теорія трансактного аналізу Е. Берна, Д. Джонджевілла, Т. Харріса; розробка практики ділового спілкування у роботах Г.В. Бороздіної.

Проблема спілкування в процесі групової взаємодії розглядалася багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Нижче будуть наведені найзначніші концепції, що мають відношення до досліджуваної теми.

М.С. Каган розглядає спілкування як один з видів людської діяльності, якому властиві відповідна структура і атрибути [3, с. 152].

Л.П. Буєва припускає, що “спілкування є безпосередньо спостерігаєма і переживана реальність і конкретизація суспільних відносин, їх персоніфікація, особова форма. Суспільні відносини при цьому складають зміст процесу (дії об’єктивних суспільних законів і відносин), а спілкування – його індивідуалізовані форми” [4, с. 48].

З точки зору А.Н. Леонтьєва, спілкування слід розглядати як визначену сторону діяльності, тому що воно присутнє в будь-якій діяльності в якості її елемента. Саму ж діяльність можна розглядати як необхідну умову спілкування [6, с. 117]

Спробу інтегрувати в межах єдиної концепції різноманітні соціально-психологічні підходи до проблеми спілкування здійснила Г.М. Андрєєва. Характеризуючи спілкування, вона виділила в ньому три взаємопов’язані сторони: комунікативну (обмін інформацією між тими, хто спілкується), інтерактивну (організація взаємодії тих хто спілкується) і перцептивну (процес сприйняття одне одного партнерами і встановлення на цій основі взаємопорозуміння). Аналіз досліджень психологів приводить до висновку про те, що незалежно від того, чи визнає це сам дослідник, чи ні, але фактично майже всі дослідження орієнтовані на один із вищезазваних теоретичних напрямків.

Поряд з вище переліченими авторами, значення спілкування і його вплив на розвиток особистості вивчали такі радянські психологи, як Б.Г. Ананьєв і В.М. М’ясищев. Дослідження Б.Г. Ананьєва націлені на глибоке і всебічне вивчення спілкування, велике значення має осмислення вже здійсненого в цій галузі в минулому, як в психології, так і в суміжних з нею науках [7, с. 123].

Особливостями ділового спілкування по визначенню А.С. Золотнякова є: партнер в діловому спілкуванні завжди виступає як особистість завжди значуща для суб’єкта; людей, що спілкуються, вирізняє велике взаєморозуміння в питаннях справи; головне завдання ділового спілкування [5, с. 125]. Найголовніше для ділового спілкування вміння говорити та вміння вислухати. Вміння говорити передбачає вивірене формування своєї думки, зрозумілість мови подання матеріалу, орієнтація у спілкуванні на реакцію співрозмовника.

Дослідження В. Зігерта та Л. Ланга, свідчать що втрати при монологічному спілкуванні складають близько 50%, а в деяких випадках і 80% від обсягу поданої інформації. Найефективнішою формою спілкування є діалог. В його основі – вміння задавати питання собі та іншим, вільне володіння мовою.

Спілкування є невід’ємним аспектом існування людини, важливою передумовою формування її як соціальної істоти, взаємодії з різноманітними спільнотами, а також необхідною умовою існування суспільства. У процесі спілкування відбувається інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія індивідів, досягається єдність і злагодженість їх дій, що зумовлює формування

спільних настроїв і поглядів, взаєморозуміння, згуртованості й солідарності. Вони необхідні в колективній діяльності, оскільки становлять культурно-комунікативну основу соціального життя суспільства. У процесі розвитку індивіда потреба у спілкуванні має соціально-вибірковий характер.

Феномен спілкування виявляється в численних взаємозв'язках людей, в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями й навичками, результатами праці тощо. Воно відображає об'єктивну потребу людей жити в соціумі, об'єднуватись і працювати один з одним [8, с. 72].

Спілкування — увесь спектр зв'язків і взаємодій людей у процесі духовного і матеріального виробництва, спосіб формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи.

Звужене тлумачення цього поняття пов'язане з міжособистісними стосунками людини.

Міжособистісне спілкування — процес предметної та інформаційної взаємодії між людьми, в якому формуються, конкретизуються, уточнюються і реалізуються їх міжособистісні відносини (взаємовплив, сприйняття одне одного тощо) та виявляються психологічні особливості комунікативного потенціалу кожного індивіда [9, с. 132].

Міжособистісне спілкування є взаємодією людей, в якій кожен учасник реалізує певні цілі, водночас пізнаючи і змінюючи себе й співрозмовника.

Для соціальної психології принциповим є взаємозв'язок спілкування і діяльності. Маючи за основу ідею їх єдності, вона тлумачить спілкування як реальність людських взаємин, які охоплюють усі форми спільної діяльності людей. Це означає, що будь-які форми спілкування належать до специфічних форм спільної діяльності. Тобто люди завжди спілкуються у відповідній діяльності [1, с. 119-123]. Серед учених є немало прихильників якнайширшого погляду на зв'язок діяльності і спілкування, згідно з яким спілкування тлумачиться і як аспект спільної діяльності, і як її продукт, їх опоненти вважають спілкування самостійним, незведеним до діяльності феноменом, доводячи, що процес спілкування є для людини не тільки засобом, а й метою. Згідно з таким розумінням спілкування не обов'язково зумовлюється потребою у спільній діяльності, воно може реалізовуватися і як самомотивований процес.

Отже, спілкування в соціальній психології трактується як особливий вид діяльності; специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку; форма взаємодії суб'єктів; самостійна і незведена до діяльності категорія; процес міжособистісної взаємодії; обмін думками, почуттями і переживаннями; суттєвий аспект людської діяльності; реальність людських взаємин, що передбачає будь-які форми спільної діяльності людей; універсальна реальність буття людини, яка породжується і підтримується різними формами людських відносин, та ін [8, с. 142]. Очевидним є те, що діяльність людини, її спілкування з іншими взаємопов'язані й відокремлено існувати не можуть. Будь-який

різновид, форма людської діяльності (гра, керівництво, виховання тощо) реалізуються через спілкування, а спілкування — через них. Навіть спілкування з собою відбувається так, що людина подумки продовжує розмову зі своїм партнером.

Спілкування є явищем соціальним, його природа виявляється в соціумі. Будучи актом передавання соціального досвіду, норм поведінки, традицій, воно сприяє збагаченню знань, умінь і навичок учасників спільної діяльності, задовольняє потребу в психологічному контакті, є механізмом відтворення подій, настроїв, координує зусилля людей, сприяє об'єктивному виявленню особливостей поведінки партнерів, їхніх манер, рис характеру, емоційно-вольової та мотиваційної сфер. Його соціально-психологічна специфіка полягає в тому, що у процесі взаємодії суб'єктивний світ одного індивіда розкривається для іншого, відбувається обмін думками, інтересами, почуттями, діяльністю, інформацією тощо. У результаті спілкування реалізуються певні контакти, міжособистісні відносини, здійснюється об'єднання (розмежування) людей, виробляються правила і норми поведінки. Успішність будь-яких контактів залежить від взаєморозуміння між партнерами по спілкуванню. У міжособистісних контактах розкривається увесь спектр якостей, комунікативний потенціал, соціальна значущість особистості, виявляються людські симпатії та антипатії, любов і дружба, сумісність і несумісність. Це свідчить про необхідність знати відносини між учасниками контактної групи, адже від них залежить система спілкування окремої особистості, розвиток її комунікативного потенціалу, засоби, що використовуються при взаємодії [8, с. 144].

Соціальна психологія вивчає не лише форму, способи спілкування, а й його зміст — те, з приводу чого людина вступає в міжособистісні відносини.

Особистість у контексті спілкування реалізується на таких рівнях:

Спілкування — взаємовплив. Становлення та розвиток особистості за таких умов є результатом психологічного впливу одного суб'єкта на іншого у процесі взаємодії, діалогу.

Спілкування — діяльність. Йдеться про включення соціально-психологічного досвіду в практику спілкування, реалізацію діяльній сутності спілкування, в якому особистість є його учасником, унікальною і неповторною індивідуальністю, суб'єктом діяльності.

Спілкування — обмін інформацією. Становлення особистості відбувається у процесі реалізації її комунікативних здібностей, якостей, умінь, комунікативної програми поведінки.

Спілкування — сприймання людьми одне одного. На цьому рівні реалізуються перцептивно-рефлексивні, емоційно-емпатійні можливості особистості, виникає взаєморозуміння (непорозуміння) між учасниками спілкування.

Спілкування — міжособистісні відносини. Йдеться про розвиток статусно-рольових та статево-рольових характеристик індивіда, прояв

соціально-психологічних стереотипів його поведінки, складових певного соціально-психологічного типу [8, с. 147].

Соціальна психологія зважає й на такі рівні реалізації особистості, як спілкування — обмін нормами, спілкування — обмін цінностями, спілкування — соціальна поведінка тощо.

Ця класифікація рівнів є дещо умовною, оскільки під час спілкування одночасно може відбуватися і обмін нормами, знаннями, цінностями, і взаємовплив, взаєморозуміння тощо.

Спілкування - це та сторона людської діяльності, яка передбачає зв'язок, взаємодію та взаємовплив людей у процесі матеріального та духовного виробництва. Це спосіб реалізації соціальних відносин, які відбуваються через безпосередні або опосередковані контакти, в які особистість або група вступають у процесі їх життєдіяльності.

Спілкування має або припускає деякий результат – зміну поведінки й діяльності інших людей. Таке спілкування виступає як міжособистісна взаємодія, тобто сукупність зв'язків і взаємовпливів людей, що складаються в процесі їх спільної діяльності. Міжособистісна взаємодія являє собою послідовність розгорнутих у часі реакцій людей на дії один одного.

Спільна діяльність і спілкування протікають в умовах соціального контролю, здійснюваного на основі соціальних норм прийнятих у суспільстві зразків поведінки, що регламентують взаємодію й взаємини людей.

Суспільство виробляє як соціальні норми специфічну систему зразків поведінки, ним прийнятих, схвалюваних, культивуємих і очікуваних від кожного, хто перебуває у відповідній ситуації. Їхнє порушення включає механізми соціального контролю, що забезпечує корекцію поведінки, яка відхиляється від норми.

Діапазон соціальних норм надзвичайно широкий – від зразків поведінки, що відповідає вимогам трудової дисципліни, військового довга й патріотизму, до правил увічливості.

Соціальний контроль у процесах взаємодії здійснюється відповідно до репертуару ролей, використовуваних людьми, що спілкуються. Під роллю розуміється нормативно схвалюваний зразок поведінки, очікуваний навколишніми від кожного, хто займає дану соціальну позицію (за посадою, віковими або статевими характеристикам, положенням в родині тощо).

Та сама людина, як правило, виконує різні ролі, входячи в різні ситуації спілкування.

Взаємодія людей, що виконують різні ролі, регулюється рольовими очікуваннями. Прагне або не прагне людина, але навколишні очікують від нього поведінки, відповідної до певного зразка. Те або інше виконання ролі обов'язково одержує суспільну оцінку, і скільки-небудь значне відхилення від зразка засуджується [1, с. 147-155].

Отже, необхідною умовою успішності процесу спілкування є відповідність поведінки взаємодіючих людей очікуванням один одного.

Не можна уявляти собі процеси спілкування завжди й при всіх обставинах, що гладко протікають і позбавлені внутрішніх протиріч. У деяких ситуаціях виявляється антагонізм позицій, що відбиває наявність взаємовиключних цінностей, завдань і цілей, що іноді обертається взаємною ворожістю – виникає міжособистісний конфлікт. Соціальна значимість конфлікту різна й залежить від цінностей, які лежать в основі міжособистісних відносин [11, с. 138].

Причиною виникнення конфліктів є також неподоланні значеннєві бар'єри в спілкуванні, що перешкоджають налагодженню взаємодії людей, які спілкуються. Значеннєвий бар'єр у спілкуванні - це розбіжність змістів висловленої вимоги, прохання, наказу для партнерів, що створює перешкоду для їхнього взаєморозуміння й взаємодії.

Крім загальноприйнятої системи значень, слова, як і інші факти свідомості людини, мають деякий особистісний зміст, деяку особливу значимість, індивідуальну для кожного. Співвідношення значень і особистісного змісту було досліджено в працях О.М. Леонтьєва. Якщо зовнішня чуттєвість зв'язує у свідомості суб'єкта значення з реальністю об'єктивного світу, то особистісний зміст зв'язує їх з реальністю самого його життя в цьому світі, з її мотивами. Особистісний зміст і створює упередженість людської свідомості. Особистісний зміст, тобто особливу значимість для людини, здобуває те, що зв'язує цілі діяльності з мотивами її здійснення.

За взаємодією й комунікативною стороною спілкування виступає його перцептивний аспект – здійснюване в спілкуванні взаємне сприйняття його учасників.

Спілкування стає можливим тільки в тому випадку, якщо люди, що вступають у взаємодію, можуть оцінити рівень взаєморозуміння й усвідомити те, що являє собою партнер по спілкуванню. Учасники спілкування прагнуть реконструювати у свідомості внутрішній світ один одного, зрозуміти почуття, мотиви поведінки, відношення до значимих об'єктів.

Однак ця реконструкція внутрішнього світу іншої людини - завдання досить складне. Суб'єктові безпосередньо даний лише зовнішній вигляд інших людей, їх поведінка й учинки, використовувані ними комунікативні засоби, і йому доводиться проробити певну роботу для того, щоб, опираючись на ці дані, зрозуміти, що являють собою люди, з якими він вступив у спілкування, зробити висновок про їхні здатності, думки, наміри тощо.

Сам по собі окремих учинків однозначно не пов'язаний із внутрішнім психологічним планом, і ця обставина перетворює міжособистісне сприйняття в розв'язок психологічного завдання [10, с. 11]. Перцептивний аспект спілкування – це сприйняття, розуміння й оцінка людини людиною. Пізнаючи інших людей, індивід одержує можливість краще, більш надійно визначити перспективи спільної діяльності з ними. Від точності "прочитання" їх внутрішнього світу залежить успішність погоджених дій.

В актах взаємного пізнання повинен бути виділений ще один найважливіший механізм міжособистісного сприйняття – рефлексія.

Рефлексія входить до складу сприйняття іншої людини. Зрозуміти іншого означає, зокрема, усвідомити його відношення до себе як до суб'єкта сприйняття. Таким чином, сприйняття людини людиною можна вподібнити подвоєному дзеркальному відбиттю. Людина, відбиваючи іншого, відбиває й себе в дзеркалі сприйняття цього іншого.

У процесах спілкування ідентифікація й рефлексія виступають у єдності. Якби кожна людина завжди розташовувала повною, науково обґрунтованою інформацією про людей, з якими вона вступила у спілкування, то вона могла би будувати тактичні взаємодії з ними з безпомилковою точністю. Однак у повсякденному житті суб'єкт, як правило, не має подібної точної інформації, що змушує його приписувати іншим причини їх дій і вчинків. Причинне пояснення вчинків іншої людини шляхом приписування їй почуттів, намірів, думок і мотивів поведінки називається каузальною атрибуцією [2, с. 48].

Каузальна атрибуція здійснюється найчастіше неусвідомлено – або на основі ідентифікації з іншою людиною, тобто при приписуванні іншому тих мотивів або почуттів, які сам суб'єкт, як він вважає, виявив би в аналогічній ситуації, або шляхом віднесення партнера по спілкуванню до певної категорії осіб, у відношенні якої вироблені деякі стереотипні уявлення.

Людина утворює стереотип як образ людини, яким користується як штампом. Стереотипізація може створюватися як результат узагальнення особистого досвіду суб'єкта міжособистісного сприйняття, до якого приєднуються відомості, отримані із книг, кінофільмів тощо.

Проблеми комунікативної діяльності, міжособистісної взаємодії й сприйняття людини людиною досліджуються соціальною психологією і в наш час [11, с. 57].

Висновки. Спілкування має або припускає деякий результат – зміну поведінки й діяльності інших людей. Таке спілкування виступає як міжособистісна взаємодія, тобто сукупність зв'язків і взаємовпливів людей, що складаються в процесі їх спільної діяльності. Спільна діяльність і спілкування протікають в умовах соціального контролю, здійснюваного на основі соціальних норм прийнятих у суспільстві зразків поведінки, що регламентують взаємодію й взаємини людей.

Соціальний контроль у процесах взаємодії здійснюється відповідно до репертуару ролей, використовуваних людьми, що спілкуються.

У деяких ситуаціях виявляється антагонізм позицій, що відбиває наявність взаємовиключних цінностей, завдань і цілей, що іноді обертається взаємною ворожістю – виникає міжособистісний конфлікт. Із ціллю покращення здатності до взаємодії в процесі спільної групової діяльності, можна використовувати різні вправи, ділові ігри, тренінгі командоутворення, тощо. Мета цих вправ - покращити здатність до спілкування, зменшити емоційні бар'єри, підвищити згуртованість колективу.

Список використаних джерел

1. Журавлев А. Л. Психология совместной деятельности / А. Л. Журавлев - М. : ИП РАН, 2005. - 321 с.
2. Калишенко К. Р. К проблеме формирования коллективных межличностных отношений / К. Р. Калишенко - К. : Думка, 1984. - 196 с.
3. Карпов А. В. Психология труда / А. В. Карпов - М. : Владос, 2004. - 350 с.
4. Коломинский Я. Л. О взаимоотношениях в группе детей / Я. Л. Коломинский - Мн. : Народна асвета, 1986. - 322 с.
5. Ломов Б. Н. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Н. Ломов, Г. А. Калиновская - М. : Наука, 1984. - 365 с.
6. Немов Р. С. Практическая психология: Влияние на людей / Р. С. Немов, Г. А. Поляков — М. : ВЛАДОС, 2007. — 318 с.
7. Немов Р. С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива / Р. С. Немов - М. : Педагогика, 1984. - 285 с.
8. Петровский А. В. Социальная психология: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / А. В. Петровский — М. : Просвещение, 1993. — 224 с.
9. Пузиков В. Г. Технология ведения тренинга / В. Г. Пузиков — СПб. : Речь, 2007. — 213 с.
10. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. - К.: Изд. центр „Просвіта”, 1996. - 404 с.
11. Третяченко В. В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. К. : „Стилос”, 1997. - 585 с.

Summary

In the article the basic stages of research of socially-psychological features of communication are analysed in home and foreign psychological science, general description of basic constituents of communication is presented in social psychology. Practical recommendations are worked out in relation to the improvement of capacity for co-operation in the process of joint group activity.

Keywords: co-operation, group activity, personality, productivity, psychological climate, development, communication.

УДК 159.922.75

Чорна О.М.

ТВОРЧА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ФАНТАЗІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація

У статті наголошується на необхідності розвитку фантазії молодших школярів як важливого чинника становлення їх творчої особистості. Розкривається роль творчої педагогічної діяльності вчителя у розвитку фантазії учнів.

Ключові слова: творча педагогічна діяльність учителя, фантазія, творча особистість, молодший школяр, розвиток фантазії.